

Armenië: De economie van het isolement

Herman W. Hoen¹

Armenië is een land in afzondering. Als één van de oudste landen ter wereld heeft het altijd moeten zien te overleven tussen vijandige burenen. De genocide van 1915 door Ottomaanse officieren is daar het meest schrijnende voorbeeld van. Maar Armenië leeft niet alleen in onmin met Turkije. De relaties met Azerbeidzjan zijn vanwege de kwestie ‘Nagorno-Karabach’ evenzeer problematisch en zelfs de betrekkingen met het (eveneens) christelijke Georgië laten zeer te wensen over. Het in Azië gelegen land noemt zich Europees, maar wendt de steven en richt zich recentelijk (weer) op het Oosten. De vraag is hoe dit isolement uitwerkt op democratisering en economische hervormingen, die Armenië sinds de hernieuwde onafhankelijkheid in 1991 probeert te verwezenlijken.

1. Armenië in historisch perspectief: Onderdrukking en diaspora

Armenië is één van de oudste landen in de wereld. Diverse bronnen wijzen uit dat er zo’n 1500 jaar voor Christus al iets als een Armenië bestond (Redgate 1998: 5). In de eeuw voor de jaartelling maakte Armenië een enorme bloei door met een koninkrijk dat zich uitstreckte over het hele gebied tussen de Zwarte, de Kaspische en de Middellandse zee. Armenië is tevens het eerste land dat het Christendom als officiële staatsgodsdienst invoerde.²

Gedurende de Middeleeuwen werd Armenië vaak een speelbal van andere opkomende mogendheden, zoals Perzië en het Ottomaanse rijk, die het land dikwijls onderling verdeelden. Slechts enkele keren lukte het de Armeniërs onder het juk van de machtige burenen uit te komen en werd er voor korte tijd weer een koninkrijk gesticht. Dat gebeurde bijvoorbeeld in de 11e eeuw, waarin er door Armeniërs nauw werd samengewerkt met de Kruisvaarders (Minorsky 1978). Vanaf het midden van de 15e eeuw maakte Armenië deel uit van het Ottomaanse rijk. De Russische invloed in Armenië openbaarde zich pas in de 19e eeuw tijdens de Russisch-Perzische oorlogen (1804-1813 en 1826-1828). Deze oorlogen verschaften het Tsarenrijk definitief voet aan de grond op de Kaukasus (Schimmelpenninck van der Oye 2006). De altijddurende politiek van ‘verdeel en heers’ in de regio van de Kaukasus culmineerde voor de Armeniërs in de noodlotstragedie in 1915: de genocide.

¹ Herman W. Hoen is hoogleraar Internationale Politieke Economie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Tevens is hij gasthoogleraar aan de School of Advanced International Studies (SAIS) van de Johns Hopkins University in Bologna.

² Dat was in het jaar 301, ruim voordat het Christendom door het Romeinse rijk als godsdienst werd erkend en later als officiële staatsgodsdienst werd geproclameerd (Payaslian 2007: 35).

Het Ottomaanse rijk raakte aan het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw in verval. Enerzijds kwam dat door de gewapenderhand uitgevochten en verloren conflicten met de Russische tsaren. Anderzijds was er veel verzet van binnenuit. In 1908 vond als reactie op onvrede over modernisering – Westerse ideeën inzake nationalisme en patriotisme leidden tot een streven naar onafhankelijkheid door diverse geloofsgenoten – een machtsgreep plaats door Ottomaanse officieren, de zogenaamde ‘Jong-Turken’ (Zürcher 2005: 93ff.). In het begin koesterden de Armeniërs nog de hoop te kunnen profiteren van de coup, maar een nieuwe staatsgreep in 1913 door de extremistische vleugel van Jong-Turken maakte een definitief einde aan de Armeense wens tot meer autonomie en onafhankelijkheid.

De dictatuur van de Jong-Turken streefde naar de vorming van groot Turks rijk dat zich moest uitstrekken van de Balkan – waar het Ottomaanse rijk in de tweede helft van de 19e eeuw veel terrein had verloren door de vestiging van nieuwe staten, zoals Bulgarije – tot Centraal-Azië (Landau 1995). De Armeniërs stonden dit streven letterlijk in de weg. Zij vormden een belemmering voor de Pan-Turkse gedachte en moesten volgens de Jong-Turken dus weggeruimd. De Eerste Wereldoorlog, die het Ottomaanse rijk vooral strijd tegen Rusland bezorgde, betekende voor de Armeniërs een grootschalige deportatie en volkerenmoord (Mayersen 2014: 40ff.).

De genocide begon met de arrestatie van de Armeense elite in Constantinopel (Istanbul) op 24 april 1915. Na de deportatie en het vermoorden van duizenden intellectuelen volgde een massale en systematische poging tot uitroeiing van alle Armeniërs (Payaslian 2007: 135ff.). Deze duurde tot het einde van de Eerste Wereldoorlog. Schattingen over het aantal slachtoffers lopen uiteen van 800.000 tot 1,5 miljoen vermoorde Armeniërs. Daarnaast vluchtten naar schatting een half miljoen Armeniërs naar het buitenland. Overal ter wereld hebben zij zich gevestigd, met name in Rusland en de Verenigde Staten, maar ook in Canada en Frankrijk. Men spreekt dan ook van de Armeense diaspora (Baser en Swain 2009). In Nederland wonen bijna duizend Armeniërs.³

Het heeft de internationale gemeenschap zeer veel tijd gekost de deportaties en het op grote schaal uitmoorden van Armeniërs officieel als genocide te bestempelen. Een eeuw na aanvang van de poging tot uitroeiing lijkt er evenwel consensus te ontstaan. Vanzelfsprekend

³ Schattingen over het aantal in Nederland wonende Armeniërs lopen erg uiteen. Sommige bronnen spreken van 12 duizend (*News.am* 2015). De immigratiedienst houdt het op minder dan duizend (*Vluchtelingenwerk Nederland* 2015). De lagere schatting vloeit voort uit het feit dat de Nederlandse immigratiedienst – net als soortgelijke diensten in het buitenland – alleen het land van herkomst registreert. Verder zijn met name op het internet circulerende geschatte aantallen onzuiver omdat de cijfers niet allen betrekking hebben op de tragedie van 1915. Ook na de val van het communisme hebben namelijk veel, met name jonge Armeniërs hun land verlaten. Zie voor een overzicht van de regionale spreiding Wikipedia (2015a).

heeft Turkije het ‘G’-woord nooit in de mond genomen, het spreekt eufemistisch over de ‘Armeense kwestie’ (Aktan 2001), maar ook elders duurde erkenning van het drama bijzonder lang. België behoorde in 1988 tot de eerste landen die de zaak als genocide erkende. Het Nederlandse parlement kwam pas in 2004 tot deze uitspraak. Verder is opmerkelijk dat de Federale overheid van de Verenigde Staten de genocide (nog) niet heeft erkend, terwijl veel van de nationale staten dat wel hebben gedaan. De Europese Unie (EU), evenals de Raad van Europa, spreekt wel van genocide. In sommige landen – Griekenland, Slowakije en Zwitserland – is het ontkennen van de genocide zelfs verboden (Wikipedia 2015b).

Wetenschappers zijn – zoals te doen gebruikelijk – hopeloos verdeeld. Zo stelt Erik-Jan Zürcher dat genocide moeilijk bewezen kan worden, omdat daarvoor noodzakelijk is aan te tonen dat er documenten zijn waaruit moet blijken dat de machthebbers het plan tot systematische uitroeiing van de Armeniërs hadden (Zürcher 1986: 561).⁴ Genocide onderscheidt zich in dit opzicht van deportatie en massamoord. Het probleem is dat de Turkse overheid archieven waaruit dat zo moeten blijken niet voor onderzoek wil openstellen en dat van de documenten die er wel zijn en die op genocide wijzen, er vele vervalst zijn (Aktan 2001: 291).

Hoe het ook zij, het trauma van 1915 heeft diepe wonden geslagen. Armenië is altijd een ‘land’ in verdrukking geweest. Waar deze verdrukking verwerd tot onderdrukking (of erger), leidde die tot grootschalige migratie van dikwijls goed-opgeleide mensen. Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog bedroeg het aantal op Armeens grondgebied wonende Armeniërs ongeveer één miljoen, net zoveel als, of zelfs minder dan, erbuiten (Baser en Swain 2009: 52). De Armeense overheid stelt overigens veel in het werk de contacten met de buiten de landsgrenzen wonende Armeniërs aan te halen en te onderhouden. Zo kent het onder meer een Ministerie van Diaspora (*Ministry of Diaspora* 2015).

2. Armenië als Sovjetrepubliek: Bevolkingsaanwas en modernisering door ‘Moskou’

In 1918, aan het einde van de Eerste Wereldoorlog, werd Armenië een kleine onafhankelijke republiek (Hovannisian 1971: 39ff.). De strijd met Azerbeidzjan en Turkije duurde echter voort en in november 1920 viel het Rode Leger de jonge Democratische Republiek Armenië binnen. Het land werd onderdeel van de Trans-Kaukasische Socialistische Federatie, waartoe ook Azerbeidzjan en Georgië behoorden (Payaslian 2007, 147–150). Na de overwinning van

⁴ In het geval van de door het Naziregime uitgeroepen Holocaust ligt dat eenduidiger. Zie Dadrian (1989) voor een juridische benadering van de Armeense zaak.

de Bolsjewieken stichtte deze federatie, samen met de socialistische federaties van Rusland, Wit-Rusland en Oekraïne, de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken (Palmer, Colton en Kramer 2007: 742). Armenië behoorde dus tot de oprichters van de Sovjet-Unie.

Als lid van het Kaukasisch Bureau van de Communistische Partij tekende Jozef Stalin in 1921 de nieuwe grenzen van Armenië: Nagorno-Karabach werd aan Azerbeidzjan toegewezen en kreeg daar de status van een autonome provincie (Payaslian 2007: 174).⁵ In december 1936 hief Stalin de Trans-Kaukasische Socialistische Federatie op en werd Armenië een socialistische Sovjetrepubliek (Hovannisian 1996: 248ff.). De Armeense SSR behoorde met destijds nog geen 1,5 miljoen inwoners tot de kleinste van de Unie (Gregory en Stuart 1998: 440). Zie onderstaand een kaart van de Armeense Socialistische Sovjetrepubliek (Armeense SSR) en de autonome provincie Nagorno-Karabach.

Kaart van de Armeense SSR in de Sovjet-Unie

Bron: www.armeniapedia.org/wiki/File:241soviet_armenia.gif

⁵ Het noordelijk gelegen Lori werd als provincie bij Armenië gevoegd.

In tegenstelling tot wat in veel van de andere republieken gebeurde, bleef gedurende de Sovjettijd de aanwas van etnische Russen in Armenië heel beperkt. Bij het uiteenvallen van de Sovjet-Unie eind 1991 bestond de bevolking van Armenië voor ongeveer 95% uit etnische Armeniërs. Slechts 2% was van Russische afkomst. Het aandeel van de Russen was daarmee vergelijkbaar met dat van de Koerden en veel geringer dan in andere Sovjetrepublieken (Van Selm 1995: 50).

Natuurlijk werd Armenië in veel andere opzichten wel een typische Sovjetrepubliek met alle daarbij behorende kenmerken. Zo werd er in rap tempo geïndustrialiseerd. Armenië specialiseerde zich in machinebouw en metaalbewerking (32% van de industriële productie in 1988). Daarnaast legde het zich toe op voedselverwerking (17% van de industriële productie in 1988), chemie (7% van de industriële productie in 1988) en elektronica (5% van de industriële productie in 1988). Het landbouwaandeel in de totale productie bleef er altijd gering. Eind jaren tachtig ging het om ongeveer 20% en het aandeel van de in de landbouw werkzame arbeidskrachten op het totaal aan werkenden bedroeg slechts 10%.⁶

De fabricaten werden in ruil voor brandstoffen – Armenië is een grondstoffenarm land – naar andere Sovjetrepublieken ‘geëxporteerd’. Opmerkelijk is verder dat Armenië in Sovjettijd een belangrijke diamantbewerkingsindustrie ontwikkelde. Met een aandeel van 2% in de industriële productie (1988) was dit een relatief grote bedrijfstak. Na de val van het communisme wist Armenië mede door toedoen van financiële steun van overzeese Armeniërs zijn positie op de wereldmarkt voor diamantbewerking te behouden en het is niet toevallig dat in de handel met de EU België, na Duitsland, tot de belangrijkste partners behoort (Mitra 2007: 441).

Het socialistische ideaal van modernisering ging min of meer vanzelfsprekend gepaard met een trek naar de steden. Verstedelijking had in Sovjettijd bijna iets magisch (Schlögel 2008). Steden waren namelijk voer voor planners. Dat gold voor Armenië wel in het bijzonder voor de hoofdstad Jerevan. Deze stad maakte in Sovjettijd een enorme groei door en ontwikkelde zich van een provinciestad in de jaren vijftig tot een metropool die ongeveer 30% van de totale Armeense bevolking huisvestte. Dat aandeel bleef de gehele Sovjettijd nagenoeg onveranderd en de hoofdstad Jerevan was verantwoordelijk voor ongeveer de helft van de

⁶ De in deze paragraaf genoemde cijfers over landbouw en industrie zijn afkomstig uit *World Bank* (2002: 44, 68 en 162), tenzij anders vermeld.

totale Armeense productie (Mitra et al. 2007: 4). Op Moldavië na was Armenië de dichtstbevolkte Sovjetrepubliek.⁷

Een ijzeren regel voor stedelijke ontwikkeling in de Sovjet-Unie was dat steden met meer dan honderdduizend inwoners recht hadden op een tram, terwijl bij een inwonertal van meer dan een miljoen de spades in de grond gingen voor een metro. Moskou regelde dat per decreet. Jerevan groeide snel in de Sovjettijd, maar schurkte altijd tegen het magische miljoen aan. Toch kwam de metro er, op oneigenlijke gronden.

Bij de start van de bouw in 1972 heette het officieel dat er een snelle tramlijn zou komen, maar de constructies werden zo uitgevoerd dat alles alsnog makkelijk ondergronds zou kunnen gaan. Dat gebeurde dan ook. Bij de opening in 1981 ging het officieel om de ingebruikname van de snelle tramlijn – het in Moskou gezetelde Ministerie van Stadontwikkeling voerde namelijk altijd alles volgens plan uit – maar feitelijk had Jerevan de beschikking over een ondergrondse.⁸

Een metrostation van Jerevan in Sovjetstijl: 'Diep, duur en degelijk'.

Armenië bleef ondanks de modernisering altijd tot de minder welvarende republieken in de Sovjet-Unie behoren. Tabel 1 geeft een indicatie van het welvaartsniveau van alle Sovjetrepublieken ten opzichte van de Unie in 1989 en daaruit blijkt dat het welvaartspeil in Armenië, net als dat van de andere republieken op de Kaukasus, ruwweg 10 tot 20 procent achterbleef bij dat van de Sovjet-Unie als geheel. De tabel laat echter ook zien dat Armenië vlak voor de val van de Sovjet-Unie aanzienlijk welvarender was dan de Centraal-Aziatische landen.

⁷ In de Sovjettijd was er een enorme bevolkingsaanwas in Armenië. Tussen 1950 en 1990 verdrievoudigde het inwoneraantal bijna van 1,3 tot 3,6 miljoen inwoners (Lavigne 1999: 109 en Van Selm 1995: 50).

⁸ Het gerucht gaat dat het hoofd van de Armeense Communistische Partij, Karen Demirchyan, Leonid Brezjnev wist te overtuigen van de noodzaak van de bouw van een ondergrondse door te wijzen op de diaspora. Het socialisme zou er onvermijdelijk toe leiden dat Armeniërs weer naar hun moederland zouden terugkeren en bovendien behoorde volgens hem een 'echte' Armeniër zijn ouders dagelijks te bezoeken. Het gebruik van de metro zou dus veel intensiever zijn dan op grond van het inwoneraantal van Jerevan kon worden verwacht (Wikipedia 2015c). Demirchyan kwam om het leven bij een aanslag op de premier en het parlement in oktober 1999 (Zie paragraaf 3 'Naar onafhankelijkheid en democratisering').

Tabel 1. Bruto Binnenlands Product per capita van Sovjetrepublieken in 1989 (USSR=100)

USSR	100	Kazachstan	72
		Kirgizië	57
Rusland	116	Oezbekistan	51
Oekraïne	93	Tadzjikistan	46
Wit-Rusland	117	Turkmenistan	67
Moldavië	85		
Armenië	83	Estland	122
Georgië	92	Letland	124
Azerbeidzjan	85	Litouwen	110

Van Selm (1995), 53.

3. Naar onafhankelijkheid en democratisering: Het conflict ‘Nagorno-Karabach’

De val van de Sovjet-Unie in december 1991 luidde voor Armenië een hernieuwde onafhankelijkheid in (Payaslian 2007: 197). Net als in de andere opvolgerstaten van de Sovjet-Unie waren er hooggespannen verwachtingen over democratisering en economische hervormingen. De uitdaging schuilde voor Armenië evenwel niet alleen in het afrekenen met oude communistische leiders en het opbouwen van een markteconomie. Het land zag zich tevens geconfronteerd met twee andere grote problemen. Ten eerste was er de omvangrijke schade vanwege de grote aardbeving in december 1988. De humanitaire ramp waarmee de beving in het noorden van Armenië gepaard ging bracht de toenmalige leider Michail Gorbatsjov er zelfs toe om voor het eerst in de geschiedenis van de Sovjet-Unie de Amerikanen humanitaire hulp te vragen. Dit verzoek werd ingewilligd tegen de achtergrond van de invallende dooi in de betrekkingen tussen Oost en West (Masih en Krikorian 1999: 14–15).

Ten tweede laaide het conflict ‘Nagorno-Karabach’ in alle hevigheid op. Dat gebeurde nog voor de onafhankelijkheid. Gorbatsjovs politiek van ‘glasnost’ (openheid) leidde op de Kaukasus steeds vaker tot openlijk nationalistisch verzet en in februari 1988 verklaarde de opperste Sovjet (parlement) van de autonome provincie Nagorno-Karabach zich onafhankelijk van Azerbeidzjan en besloot tot aansluiting bij Armenië (Holmes 1997: 109). Meer dan 70% van de bevolking van Nagorno-Karabach is Armeens (Hunter 1993: 246). Daarmee zijn meteen ook de culturele verschillen geduid. Armeniërs zijn overwegend christelijk, terwijl Azeri tot de moslimgemeenschap behoren. Azerbeidzjan verwierp de parlementaire eis in krachtige bewoordingen en een aantal Azeri beantwoordde de verklaring met openbare lynchpartijen in de stad Soemgait. Het conflict escaleerde razendsnel en januari 1990 was er een oorlog tussen

Armenië en Azerbeidzjan (Payaslian 2007: 200). Een slechtere start van de onafhankelijkheid was nauwelijks denkbaar.

Armenië voelde zich vooral teleurgesteld in de afwijzing van de zijde van de Sovjet-Unie (en later Rusland) tegemoet te komen aan de wensen inzake Nagorno-Karabach. Dat heeft vooral ook de Armeense communistische leiding moeten bezuren. Sneller dan in andere opvolgerstaten van de Sovjet-Unie hebben zij plaats moeten maken voor nationalisten. Eén van hen was Levon Ter-Petrossian. Hij werd in 1989 in het parlement gekozen en werd in de zomer van 1990 president (Åslund 2002: 61–62). De invloed van de nationalistische koers van zijn partij was groot.

De politieke en economische gevolgen van het conflict waren voor Armenië verstrekkend. Er volgde een door Azerbeidzjan en Turkije uitgevaardigde boycot, waardoor handel met die buurlanden was uitgesloten. Daarmee werd Armenië sterk gehinderd in het verleggen van handelsstromen van Rusland naar andere markten, in het bijzonder die van het snelgroeïende Turkije. Na een daling van het bruto binnenlands product van meer dan 11% in 1991 volgde in 1992 een rampjaar: -52% (*European Bank for Reconstruction and Development* 1997: 215). Deze daling in economische activiteit was veel sterker dan elders in de regio, al moet opgemerkt dat burgeroorlogen in Georgië en Tadzjikistan ook enorme offers vergden. De economische malaise leidde ook tot een nieuwe uittocht van Armeniërs. In de jaren negentig van de vorige eeuw daalde de bevolkingsomvang met 500.000 tot iets meer dan 3 miljoen (Jeffries 2003: 58). Vooral hoogopgeleide jonge mensen besloten hun heil elders te zoeken.

De kwestie ‘Nagorno-Karabach’ is na de wapenstilstand in 1994 tot een zogenaamd ‘frozen conflict’ geworden, waarvan er inmiddels vele zijn in het gebied dat vroeger tot de Sovjet-Unie behoorde. *De jure* behoort Nagorno-Karabach tot Azerbeidzjan, maar *de facto* is het onafhankelijk (Holmes 1997: 110). De kwestie heeft de interne politieke verhoudingen ook altijd sterk onder druk gezet, soms met fatale afloop. Pogingen tot voorzichtige toenadering tot Azerbeidzjan zijn Armeense politici vaak duur komen te staan. Zo werd president Ter-Petrossian in 1998 tot aftreden gedwongen door de hardliner en premier Vazgen Sarkisijan. Sarkisijan koos voor de harde lijn en wenste geen concessies. Ter-Petrossian werd opgevolgd door Robert Kotsjarian, die niet veel later soortgelijke pogingen ondernam.⁹ In 1999 vond een bloedige aanslag plaats in het Armeense parlement. Premier Sakisijan, die

⁹ Er is diverse keren toenadering gezocht. In 1992 was er in Azerbeidzjan een machtswisseling waarbij de oud-Sovjetleider Heydar Aliyev aan de macht kwam. De indruk is wel eens gewekt – meer is het niet – dat juist de dictatoriaal regerende Aliyev zichzelf als dé persoon zag die een akkoord binnenlands zou weten te verkopen (Åslund 2002: 388). Van zijn zoon, de huidige president Ilham Aliyev, is dat niet bekend.

altijd een harde politiek lijn voorstond, kwam samen met zeven parlementariërs om het leven, waaronder ook de parlementsvoorzitter, oud-communist Karen Demirchyan (Jeffries 2003: 65).

4. Recente economische prestaties: Isolement als katalysator voor hervormingen?

Uit het voorgaande moge duidelijk zijn dat de randvoorwaarden voor de overgang van een centraal-geleide economie naar een op democratische leest geschoeide marktorde verre van ideaal leken. Armenië leefde op voet van oorlog met de buurlanden en vond in die conflicten niet de sympathie van Rusland. Daar kan aan worden toegevoegd dat de EU zich geen raad wist met de situatie. Die beperkte zich tot diplomatieke behoedzaamheid (Helly 2002). Toch was het juist Armenië dat van alle opvolgerstaten van Sovjet-Unie de grootste hervormingstappen doorvoerde. Wellicht functioneerde het isolement als een katalysator voor hervormingen en de optie die andere (rijkere) opvolgerstaten van de Sovjet-Unie zich konden permitteren door hervormingen later en langzamer te implementeren leek voor Armenië uitgesloten (Jeffries 2003: 71).

Armenië ging voortvarend tewerk met de implementatie van markthervormingen, temeer omdat (oud-)communisten werd verweten de Armeense belangen in het conflict met Azerbeidzjan onvoldoende te hebben behartigd en daarmee buiten het debat over transitievraagstukken werden geplaatst (Åslund 2007: 26). Als eerste van alle opvolgerstaten van de Sovjet-Unie voerde het radicale landbouwhervormingen door (Jeffries 2003: 83 en *World Bank* 2002: 161). De collectieve landbouworganisaties werden in het voorjaar van 1991 in rap tempo ontmanteld door de gronden over de aldaar wonende families te verdelen: privatiseren door weggeven.

Voorts kampte Armenië net als alle andere transitielanden met de erfenis van een tekorteneconomie, die na de liberalisering van de prijzen tot enorme inflatie leidde. Het ging in januari 1992 over tot een omvangrijke prijsliberalisering en besloot subsidies af te bouwen (Jeffries 2003: 74). Het gevolg was een inflatie van 1.300% in 1992, oplopend tot 5.273% in 1994 (*European Bank for Reconstruction and Development* 1997: 215). In november 1993 nam Armenië afscheid van de roebel en introduceerde het de dram als nieuwe munt. De introductie van de munt ging gepaard met een, in vergelijking met veel andere opvolgerstaten van de Sovjet-Unie, restrictief monetair beleid (*European Bank for Reconstruction and Development* 1994: 17). De politiek gedurende de start van de overgang naar een markteconomie laat zich daarmee eerder als een schokbeleid dan als een geleidelijke therapie karakteriseren. De idee was de hervormingen tegelijkertijd en met maximale snelheid te

implementeren in plaats van deze achtereenvolgens in te voeren en te temporiseren. De gevolgen pasten ook in het beeld van de door economen aan de hand van ‘J’-curven geschetste consequenties van een schokbeleid – een sterke initiële daling van economische activiteit gevolgd door een krachtig herstel.¹⁰

Armenië realiseerde in 1995 weer economische groei en wist deze – ook gedurende de roebelcrisis van 1998 – te bestendigen. Daarmee deed het land het veel beter dan Georgië, waarvoor reconvalescentie nagenoeg uitbleef en een ‘L’-curve een betere duiding van de ontwikkeling geeft dan een ‘J’-curve. Verrassend is dat Armenië in de jaren negentig van de vorige eeuw ook aanzienlijk beter presteerde dan het olierijke Azerbeidzjan (*European Bank for Reconstruction and Development* 2004: 101 en 133). Door de relatief gunstige economische prestaties is Armenië ook wel als de ‘Kaukasische Tijger’ geduid (Mitra *et al.* 2007).

De discussie die wetenschappers altijd bezig houdt bij economisch succes of het uitblijven daarvan is de vraag of het moet worden gerelateerd aan beleid, erfenis of geluk/pech. Het bovenstaand geschetste beeld aan de hand van een ‘J’-curve richt zich op beleid. Een deel van de verklaring van het relatieve succes van Armenië schuilt evenwel ook in de erfenis en – heel specifiek – in de financiële afdrachten (*remittances*) van buiten de landsgrenzen wonende Armeniërs. De diaspora heeft gezorgd voor relatief grote afdrachten en van sommige gevallen is bekend dat Amerikanen met Armeense wortels hebben bijgedragen aan de privatisering en herstructurering van industrietakken, zoals de diamantbewerkingsindustrie (Jeffries 2003: 75).

Naast successen zijn er natuurlijk ook tegenvallers of, in het hedendaags jargon van managementgoeroes, uitdagingen. Deze schuilen met name op het vlak van corruptie en zwarte handel, die volgens diverse bronnen in Armenië (nog) omvangrijker zijn gebleven dan elders (Åslund 2002: 349 voetnoot 3 en Yasser en Medina 2013).

In het eerste decennium van het nieuwe millennium wist Armenië lange tijd groeicijfers van meer dan 10% per jaar te realiseren (*European Bank for Reconstruction and Development* 2007: 99). Na 2008 werd de onstuimige groei echter abrupt gekeerd. De mondiale crisis sloeg in Armenië hard toe. Tabel 2 geeft een overzicht van de recente groeicijfers en relateert die aan de prestaties van de andere landen op de Kaukasus en in Centraal-Azië. Een kwart eeuw na de val van het communisme is de economie van Armenië

¹⁰ Bij de daling van economische activiteit dienen overigens zeer uitdrukkelijk de effecten van de boycot door Azerbeidzjan en Turkije in ogenschouw te worden genomen (Zie paragraaf 3. ‘Naar onafhankelijkheid en democratisering’).

meer dan 40% gegroeid, waarmee het land op de Kaukasus alleen Azerbeidzjan – toegenomen capaciteit in olieproductie bij stijgende olieprijsen in de periode in de tweede helft van de jaren negentig en het begin van het nieuwe millennium – moet laten voorgaan. Datzelfde geldt voor de grondstofrijke Centraal-Aziatische landen.

Tabel 2. De economische prestaties van de landen op de Kaukasus en in Centraal-Azië: Reële groei (2009–2015 in %) en niveau van het bbp in 2014 vergeleken met 1989

	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ⁺	2015 [*]	2014 (1989=100)
Kaukasus								
Armenië	-14,1	2,1	4,6	5,0	3,5	3,0	0,0	144
Azerbeidzjan	9,3	5,0	0,1	2,0	5,7	2,8	1,5	220
Georgië	-3,8	6,3	5,8	6,5	3,3	5,0	4,0	80
Rusland	-7,8	4,3	4,3	3,2	1,3	0,4	-4,8	111
Centraal-Azië								
Kazachstan	1,2	7,3	7,5	5,5	6,0	4,3	1,5	170
Kirgizië	2,9	-0,5	5,7	-1,1	10,5	3,6	3,2	118
Tadzjikistan	3,9	6,5	7,4	5,9	7,4	6,4	4,4	115
Turkmenistan	6,1	9,2	14,7	10,1	10,2	9,7	9,7	332
Oezbekistan	8,1	8,5	8,3	7,5	8,0	7,8	7,6	235

Noten: ⁺ = Schatting

^{*} = Projectie

Bron: *European Bank for Reconstruction and Development*, diverse Jaren.

5. Armenië in mondiaal perspectief

Armenië heeft zich sinds de onafhankelijkheid actief opgesteld in mondiale organisaties. Dat gold allereerst voor die organisaties waarvan het land direct ondersteuning bij de transitie naar een marketeconomie kon verwachten. Zo werd het in 1992 lid van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en wist het succesvol van de diverse programma's van het IMF gebruik te maken (IMF 2015). In 1992 trad het tevens toe tot de Wereldbank (*World Bank* 2015) en de Europese Bank voor Herstructurering en Ontwikkeling (EBRD 2015). De laatgenoemde is beter bekend als de Oost-Europabank. In 2003 werd het als vijfde van de vroegere Sovjetrepublieken lid van de Wereldhandelsorganisatie (WTO 2015). Het Armeense lidmaatschap volgde na dat van Georgië (2000) en de Baltische staten (1999), maar was ruim

voor de toetreding van Rusland (2013).¹¹ Het open karakter van de Armeense economie maakte de onderhandelingen over toetreding overigens tot een betrekkelijk eenvoudige zaak (Jeffries 2003: 80).

Naast de toetreding tot de zogenaamde organisaties van Bretton Woods en de Europese pendant van de Wereldbank, streefde Armenië lange tijd ook naar goede betrekkingen met de EU. De EU is altijd een beetje overdonderd geweest door de ontwikkelingen die tot de val van het communisme leidden (Mayhew 1998) en had daarom geen duidelijk omschreven plannen klaarliggen – zeker in conflictgebieden ging de EU altijd omzichtig te werk – maar voor de landen van de Gemeenschap van Onafhankelijke Staten (GOS) werd in 1991 het zogeheten TACIS-programma in het leven geroepen (Lavigne 1999: 244ff.)¹² Armenië heeft veelvuldig van het TACIS-programma gebruik gemaakt, met name op het terrein van handel en infrastructuur (EU 2015a).

Na de diverse uitbreidingsrondes van de EU werd vanuit Brussel een beleid van goed nabuurschap geformuleerd. Dit beleid opende de weg voor onderhandelingen over een Associatieakkoord. De onderhandelingen hierover tussen ‘Brussel’ en Armenië verliepen voorspoedig en werden in juli 2013 met succes afgerond (EU 2015b). Vlak voor de Europese top in Vilnius (november 2013), waar het akkoord geparafeerd zou worden, haakte Armenië echter af.¹³ Het land gaf te kennen de voorkeur te geven aan een toetreding tot de Euraziatische Economische Unie (EAEU).

Het Armeense lidmaatschap van de EAEU, dat met de start van de organisatie in januari 2015 is geëffectueerd (EAEU 2015), markeert een opmerkelijke wending in de buitenlandse politiek van Armenië.¹⁴ De EAEU is namelijk bedoeld als directe tegenhanger van de EU en komt uit de koker van Vladimir Poetin (Libman 2013: 229ff.). Hij heeft voor zijn idee in eerste instantie met name Wit-Rusland en Kazachstan aan zijn zijde gevonden. Inmiddels zijn ook Kirgizië en Tadzjikistan toegetreden. Van de twee directe buurlanden van

¹¹ De toetreding van Rusland is lange tijd tegengehouden door Georgië vanwege het conflict in Zuid-Ossetië (Racz 2011: 7–8).

¹² Het GOS is een regionale organisatie voor de opvolgerstaten van de Sovjet-Unie. De doelstellingen zijn niet erg concreet en eerder vaag omschreven in de wens tot samenwerking. Armenië trad in december 1991 meteen toe tot het GOS (Lavigne 1999: 109).

¹³ In Associatieakkoorden staat de doelstelling van een lidmaatschap geformuleerd. Aangezien de EU lidmaatschappen van andere Unies onverenigbaar acht met die van de EU, was ondertekening van het akkoord niet langer aan de orde. In de contacten tussen de EU en Armenië resteert nu feitelijk weinig anders dan het uitwerken van het veel minder vergaande partnerschap, zoals dat met Kazachstan is overeengekomen (De Deugd 2013: 242).

¹⁴ Bij het debat over de toetreding tot EAEU op 4 december 2014 was er in het Armeense parlement sprake van een overweldigende meerderheid voor toetreding (*Radio Free Europe Radio Liberty* 2015).

Armenië twijfelt Azerbeidzjan vooralsnog over toetreding, maar Georgië is ronduit afwijzend.¹⁵

Met het lidmaatschap van de EAEU wendt Armenië plotseling de steven meer in de richting Rusland. Door velen wordt de EAEU namelijk niet zozeer gezien als een organisatie die regionale integratie bevordert voor de deelnemende landen – feitelijk is er nauwelijks sprake van een afbouwen van onderlinge handelsbelemmeringen, laat staan dat er gewerkt wordt aan iets als een gemeenschappelijk buitentarief – maar eerst en vooral als een poging van Rusland om meer grip te krijgen op de voormalige landen van de Sovjet-Unie (Spechler en Spechler 2013).

6. Conclusie

Armenië is een klein en relatief dichtbevolkt land op de Kaukasus. Het is een land in isolement. Door de geschiedenis heen heeft het altijd conflicten gehad met de (grotere) buurlanden, zoals het Ottomaanse Rijk (Turkije), en Perzië (Iran) en Rusland. De onderdrukking door de Ottomanen leidde in 1915 tot een genocide. Deze bracht veel Armeniërs ertoe hun geboortegrond te verlaten. Na de Eerste Wereldoorlog kregen de Sovjets het vlot voor het zeggen in Armenië en door het ‘tekentalent’ van Stalin - hij voegde Nagorno-Karabach als autonome republiek bij Azerbeidzjan – werd er een nieuw conflict gezaaid.

De kwestie ‘Nagorno-Karabach’ compliceerde na de val van de Sovjet-Unie de politieke verhoudingen in Armenië, ook waar het ging om democratisering en economische hervormingen. Toch is er is veel voor te zeggen dat juist de conflicten met de buurlanden en het daaruit voortvloeiende isolement de Armeense autoriteiten gedwongen hebben tot vergaande en vooruitstrevende hervormingen. Die brachten dan ook het nodige succes. Het is des te opmerkelijker dat Armenië na succesvolle onderhandelingen met de EU over een Associatieakkoord voor de eer bedankte en besloot tot de Euraziatische tegenhanger toe te treden. De politiek van Rusland lijkt zijn vruchten af te werpen. Het creëren van een ‘frozen conflict’ maakt toenadering tot het Westen namelijk erg gecompliceerd.

¹⁵ Voor de houding van Azerbeidzjan en Georgië inzake de EAEU wordt verwezen naar de site van *Radio Free Europe Radio Liberty*: www.rferl.org.

Referenties

- Abdih, Yasser and Leandro Medina. 2013. "Measuring the Informal Economy in the Caucasus and Central Asia." *IMF Working Paper* 137(13). Washington D.C..
- Aktan, Gündüs. 2001. "The Armenian Problem and International Law." In *The Armenians in the Late Ottoman Period*, onder redactie van Türkkaya Ataöv, 263–314. Ankara: Turkish Historical Society Printing House.
- Armeniapedia. 2015. "Soviet Armenia." Geraadpleegd maart. www.armeniapedia.org/wiki/File:241soviet_armenia.gif.
- Åslund, Anders. 2002. *Building Capitalism. The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Åslund, Anders. 2007. *How Capitalism was Built. The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baser, Bahar, and Ashok Swain. 2009. "Diaspora Design versus Homeland Realities. Case study of Armenian Diaspora." *Caucasian Review of International Affairs* 3(1): 45–62.
- Dadrian, Vahagn N. 1989. "Genocide as a Problem of National and International Law: The World War I. Armenian Case and Its contemporary Ramifications." *Yale Journal of International Law* 14(2): 221–234.
- De Deugd, Nienke 2013. "Policy Transfer between the European Union and the Countries in Central Asia." In *Institutional Reform in Central Asia. Politico-economic Challenges*, onder redactie van Joachim Ahrens en Herman W. Hoen, 232–247. London: Routledge.
- De Waal, Thomas. 2015. *Great Catastrophe: Armenians and Turks in the Shadow of Genocide*. Oxford: Oxford University Press.
- Eurasian Economic Union (EAEU). 2015. "Eurasian Economic Union." Geraadpleegd 1 april. eaeunion.org/?lang=en#.
- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Diverse jaren. "Transition Report". London.
- European Bank for Reconstruction and Development. (EBRD) 2015. "The EBRD in Armenia." Geraadpleegd 31 maart. www.ebrd.com/armenia.html.
- Europese Unie (EU). 2015a. "Armenia. List of Projects." Geraadpleegd 31 maart. http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/projects/list_of_projects/projects_en.htm.
- Europese Unie (EU). 2015b. "Delegation of the European Union to Armenia. Political and Economic Relations." Geraadpleegd 1 april. eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu_armenia/political_relations/index_en.htm.
- Gregory, Paul R., and Robert C. Stuart. 1998. *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*. Reading (Mass.): Addison-Wesley.
- Helly, Damien. 2002. "The Role of the EU in the Security of the South Caucasus: A Compromised Specificity?" *The Quarterly Journal* 3: 67–76.
- Holmes, Leslie. 1997. *Post-Communism. An Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Hovannisian, Richard G. 1971. *The Republic of Armenia, Volume I. The First Year 1918–1919*. Berkeley: University of California Press.
- Hovannisian, Richard G. 1996. *The Republic of Armenia, Volume IV. Between Crescent and Sickle: Partition and Sovietization*. Berkeley: University of California Press.
- Hunter, Shireen. 1993. "Azerbaijan: Search for Identity and New Partners." In *Nations and Politics in the Soviet Successor States*, onder redactie van Ian Bremmer and Ray Taras, 225–260. Cambridge: Cambridge University Press.
- International Monetary Fund (IMF) 2015 "Republic of Armenia and the IMF." Geraadpleegd 31 maart. www.imf.org/external/country/ARM/index.htm.
- Jeffries, Ian. 2003. *The Caucasus and Central Asian Republics at the Turn of the Twenty-first Century*. London: Routledge.
- Landau, Jacob M. 1995. *Pan-Turkism. From Irredentism to Cooperation*, second revised edition. Bloomington: Indiana University Press.
- Lavigne, Marie 1999. *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*. Houndmills: MacMillan.
- Libman, Alexander 2013. "Central Asia and Russia. Two alternative Perspectives." In *Institutional Reform in Central Asia. Politico-economic Challenges*, onder redactie van Joachim Ahrens en Herman W. Hoen, 228–231. London: Routledge.
- Manasyan, Heggine en Tigran Jrbashyan. 2004. "Explaining Growth in Armenia: the pivotal Role of Human capital." In *The Economic Prospects of the CIS. Perspectives of Long Term Growth*, onder redactie van Gur Ofer en Richard Pomfret, 128–153. Cheltenham: Edward Elgar.

- Masih, Joseph R. and Robert O. Krikorian. 1999. *Armenia at the Crossroads*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- Mayersen, Deborah. 2014. *On the Path to Genocide: Armenia and Rwanda reexamined*. Oxford: Bergbahn.
- Mayhew, Alan. 1998. *Recreating Europe. The European Union's Policy towards Central and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ministry of Diaspora. 2015. "Welcome Armenians around World." Geraadpleegd 25 maart. www.mindiaspora.am.
- Minorsky, Vladimir. 1978. *The Turks, Iran, and the Caucasus in the Middle Ages*. London: Variorium.
- Mitra, Saumya et al. 2007. *The Caucasian Tiger. Sustaining Economic Growth in Armenia*. World Bank: Washington D.C..
- News.am. 2015. "Turkish contributor dismissed for denying Armenian Genocide." Geraadpleegd 27 maart. news.am/eng/news/12183.html.
- Palmer, R.R., Joel Colton and Lloyd Kramer. 2007. *A History of the Modern World*, tenth edition. Boston: McGraw-Hill.
- Payaslian, Simon. 2007. *The History of Armenia*. Houndmills: Palgrave.
- Racz, Andras. 2011. "Russian WTO Accession and the Geneva Agreements. Implications for Russia and Georgia." *Transatlantic Academy Paper Series*.
- Radio Free Europe Radio Liberty (RFERL) 2015. "Armenian Parliament Ratifies Eurasian Economic Union Treaty." Geraadpleegd 1 april. www.rferl.org/content/armenians-ratifies-urasian-economic-union-treaty/26725089.html.
- Redgate, Anne E. 1998. *The Armenians*. Oxford: Blackwell.
- Mitra, Saumya et al. 2007. *The Caucasian Tiger. Sustaining Economic Growth in Armenia*. World Bank: Washington D.C..
- Schimmelpenninck van der Oye, David. 2006. "Russian Foreign Policy: 1815–1917" In *The Cambridge History of Russia, Volume II. Imperial Russia. 1689–1917*, onder redactie van Dominic Lieven, 551–574. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schlögel, Karl. 2008. *Terreur en Droom. Moskou 1937*. Amsterdam: Atlas.
- Spechler, Martin C. en Dina R. Spechler. 2013. "Will Russia regain its Dominance in Central Asia." In *Institutional Reform in Central Asia. Politico-economic Challenges*, onder redactie van Joachim Ahrens en Herman W. Hoen, 215–227. London: Routledge.
- Van Selm, Bert. 1995. *The Economics of Soviet Break-up*. Capelle a/d IJssel: Labyrint.
- Vluchtelingenwerk Nederland. 2015. "Politieke Instabiliteit en Onderdrukking." Geraadpleegd 1 april. www.vluchtelingenwerk.nl/feiten-cijfers/landen-van-herkomst/armeni%C3%AB.
- Wikipedia 2015a "Armenian Diaspora." Geraadpleegd 31 maart. en.wikipedia.org/wiki/Armenian_diaspora.
- Wikipedia 2015b. "Armenian Genocide" Geraadpleegd 31 maart". en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Genocide.
- Wikipedia 2015c. "Yerevan Metro." Geraadpleegd 23 maart. http://en.wikipedia.org/wiki/Yerevan_Metro.
- World Bank. 2002. "Growth challenges and government policies in Armenia." Washington D.C..
- World Bank. 2015. "Armenia Country at a Glance." Geraadpleegd 31 maart. 2015 www.worldbank.org/en/country/Armenia.
- World Trade Organization (WTO). 2015. "Republic of Armenia and the WTO." Geraadpleegd 31 maart. www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/armenia_e.htm.
- Zürcher, Erik-Jan. 1986. "Young Turk Memoires as a Historical Source", *Middle Eastern Studies* 22(4): 561–570.
- Zürcher, Erik-Jan. 2005. *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris: New York.